

Paweł Dziel*

 <https://orcid.org/0000-0002-3814-438X>

Extended interview as a process: Barbara Skarga's personal archive

Summary

The article's primary purpose is to discuss the process of creating the extended interview titled "*Innego końca świata nie będzie*". *Z Barbarą Skargą rozmawiają Katarzyna Janowska i Piotr Mucharski* [En. "*There will be no Other End of the World*". *Katarzyna Janowska and Piotr Mucharski Are Talking with Barbara Skarga*], published in 2007. The analysis refers to Barbara Skarga's personal archive, which is available at the Joint Libraries of the Faculty of Philosophy and Sociology of the University of Warsaw, the Institute of Philosophy and Sociology of the Polish Academy of Sciences, and the Polish Philosophical Society. Archival materials related to this 'spoken book' involve mainly computer printouts with handwritten deletions, notes, and additions. The article also includes the philosopher's typescripts related to her academic activity. Studying the process of shaping the conversation in *Innego końca świata nie będzie*... leads to more general conclusions about the style of Barbara Skarga's language. Conclusions indicating the type of subjectivity revealed in the interview were also used to discuss the author's essays.

Keywords: Barbara Skarga, extended interview, personal archive, creative process, Warsaw school of the history of ideas, authority

* M.A., University of Szczecin, Faculty of Humanities, Institute of Literature and New Media, Al. Piastów 40b, 71-065 Szczecin; paweldziel@gmail.com

The interview titled “*There will be no Other End of the World*”. *Katarzyna Janowska and Piotr Mucharski Are Talking with Barbara Skarga*¹ was published in 2007 by Znak. On the one hand, these types of interlocutory forms of expression² give the impression of spontaneity and unpredictability, while on the other, they are characterised by an orderly, well-thought-out organisation of expression.³

The publications based on interviews have a considerable creative potential; they exist in various areas of non-fictional literature. In the interview with Skarga, one can find elements of both intimacy and journalism. The impressionistic potential is also important, as the published conversation can broadly influence the audience’s opinions and feelings.⁴ The genre’s persuasiveness is related to how Skarga wants to be perceived and remembered. As Anna Łebkowska writes, “There is no doubt that conversations «with» are also conversations «for». Mutual interaction through speech is also the way to seduce the reader. A real conversation appears

-
- 1 B. Skarga, “*Innego końca świata nie będzie*”. Z *Barbarą Skargą rozmawiają Katarzyna Janowska i Piotr Mucharski*, Znak, Kraków 2007. I locate quotes in the text using the abbreviation IKŚ.
 - 2 It is worth recalling that Roman Zimand is the author of the terms “interlocutory text” and “interlocutory literature”. R. Zimand, *Czas normalizacji. Szkice czwarte*, Aneks, London 1989, pp. 7–8. Concerning books based on conversations, in addition to the genre of “extended interview” [Pol. *wywiad rzeka*], the following terms are also used: “spoken book” [Pol. *książka mówiona*], “interview with ...” [Pol. *wywiad z...*], “conversation with ...” [Pol. *rozmowa z...*], “spoken diary” [Pol. *pamiętnik mówiony*]. K. Maciąg, *W kręgu problematyki “pamiętników mówionych”*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2001, pp. 7–12. Of course, using each of these terms triggers a slightly different set of associations and theoretical literary problems. There is also a noticeable need to go beyond these well-established traditions, a good example of which is the form of “extended conversation” [Pol. *rozmowa-rzeka*], expressing the (postulated) relationship between Michał Głowiński and Grzegorz Wołowiec in the publication: M. Głowiński, G. Wołowiec, *Czas nieprzewidywany. Długa rozmowa bez pana, wójta i plebana. Rozmowa-rzeka*, Wielka Litera, Warsaw 2018.
 - 3 A. Łebkowska, *Rozmowy z pisarzem – analiza gatunku*, [in:] *Kryzys czy przełom. Studia z teorii i historii literatury*, edited by M. Lubelska, A. Łebkowska, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 1994, p. 175. Roman Zimand draws attention to the artistry and (regarding the assumptions of the formal school) the “artificiality” of publications based on interviews, listing three measures that make it possible to achieve such an effect: composition, linguistic addition, and narration. The researcher, however, very clearly distinguishes interlocutory literature from the journalistic interview: “the compulsion of being up-to-date causes the journalist to treat these tricks as something inferior. On the other hand, for the author of a «conversations with ...» book, they are the essential means of making a good text unhurriedly.” R. Zimand, op. cit., pp. 16–17. All quotations in the article have been translated by Paweł Dzieł.
 - 4 Vide M. Różański, *Wywiad-rzeka. Między teorią a praktyką gatunku*, “Białostockie Studia Literaturoznawcze” 2018, issue 13, pp. 173–174.

here as a wish, an unattainable utopia rather than reality, and the interlocutors are aware of this. Their meeting is a game or a performance played in front of the reader.”⁵

The editorial work on interlocutory literature most often includes the aestheticisation of statements, but it also facilitates the achievement of the authors' goals. The final changes may even determine whether it is the work's cognitive qualities or its intimate, autobiographical aspects that will be emphasised primarily.⁶ It is also interesting how much the extended interview with Barbara Skarga is related to the issues of her essays.

When analysing the process of creating “*Innego końca świata nie będzie*”..., the wider autobiographical context is worth remembering. The interview supplements the author's camp memoirs, titled *Po wyzwoleniu... (1944–1955)* [En. *After the Liberation...*], published for the first time in Paris in 1985 under the pseudonym Wiktoria Kraśniewska. “*Innego końca świata nie będzie*”... is also connected with the volume published in 2019, namely *...jeżeli myślicie o mnie, to bez smutku... Korespondencja z lat 1946–1955* [En. *...if you think about me, do not feel sorry... Correspondence from 1946–1955*].

In this article, I refer to the materials from Barbara Skarga's personal archives, which were transferred to the Joint Libraries of the Faculty of Philosophy and Sociology of the University of Warsaw, the Institute of Philosophy and Sociology of the Polish Academy of Sciences, and the Polish Philosophical Society, as stated in the will dated September 8, 2008. The collection consists of manuscripts, typescripts, computer printouts, photocopies, typewriters, proofs of academic and cultural life, photographs, and other iconographic materials. Museum exhibits (orders, decorations, medals, statuettes) and large-format documents (mainly diplomas) should also be noted. The archival material includes works by Barbara Skarga and other authors. Therefore, my main task was to select documents related to the analysed topic from the very rich collection (1786 records in the computer database).⁷

5 A. Łebkowska, op. cit., p. 180. The author also recalls the words of Martin Buber, an important for Barbara Skarga representative of the philosophy of dialogue. The conversation plays a vital role in his work: “There is an abyss between a conversation directed as a radio drama and a real conversation”. M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, trans. by J. Doktor, Instytut Wydawniczy “Pax”, Warsaw 1992, p. 154.

6 Vide M. Różański, op. cit., pp. 173–174.

7 *Inwentarz archiwum osobistego prof. Barbary Skargi*. Połączone Biblioteki Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Warsaw 2016.

Archival materials concerning the interview were gathered mainly in two folders with the reference numbers: Skar. 30⁸ and Skar. 31.⁹ The computer printouts in both folders allow us to trace the process of shaping specific chapters of the book. However, the lack of dating of archival documents makes it impossible to define precisely when the changes occurred. The documentation includes numerous deletions and handwritten notes – in the main text and on separate strips of paper. However, I would like to emphasise that in many places, the differences between the draft printout and the published text were not marked in any way in the archival collections. Therefore, the examination of archival materials required a careful comparison of the two versions.¹⁰

Particular fragments from the first folder¹¹ were called “conversations”, which clearly shows that what seems to be one long meeting is a process composed of many sessions. The individual “conversations” have a separate, independent page numbering. Some parts correspond to specific chapters. However, it happens very often that the “conversation” splits into two or three chapters. For example, Conversation 3 corresponds to Chapter III, “Granica” [En. “The Border”] and Chapter IV, “Romanse i skandale” [En. “Romances and scandals”]. Other times, a chapter or chapters consist of two or more “conversations.” In this way, the various contents of Conversation 5 and Conversation 6 were reordered, constituting a point of reference for creating Chapter VI “Polskie, litewskie, żydowskie, patriotyczne...” [En. “The Polish, the Lithuanian, the Jewish, the patriotic...”] and Chapter VII “Tęsknota za abstrakcją” [En. “The longing for abstraction”]. This is an interesting example that evokes reflection on the selection criteria. One can observe the process of transferring the content, suspending explanations in one chapter, and returning to previous threads in subsequent chapters. These changes indicate the shaping of the literary dimension of the work.

The conversations from the second folder are signed: Piotr 1, Piotr 2, Piotr 3, etc., which indicates that Piotr Mucharski developed these parts. It also exposes the dialogical, team-like nature of preparing the text for publishing and suggests that

⁸ B. Skarga, *Innego końca świata nie będzie*, Skar. 30. Computer printout – fragment. No date. Slight creases at the corners and edges of the cards, traces of office staples. Handwritten corrections, notes, and additions. In the text, I use the abbreviation Skar. 30 and give the number of the call.

⁹ B. Skarga, *Innego końca świata nie będzie*, Skar. 31. Computer printout – fragment. No date. Light creases at the corners and edges of the cards. Handwritten corrections, notes, and additions. In the text, I use the abbreviation Skar. 31 and give the name of the part.

¹⁰ The technical side of the research is also worth mentioning; in many cases, text analysis using scanning with the optical character recognition module (OCR) proved to be very helpful. This technology has greatly enabled me to shorten the time it takes to compare texts.

¹¹ For practical reasons, the resource Skar. 30 will be called the first folder, and Skar. 31 – the second folder.

the journalists divided their work according to the thematic scopes. Moreover, Piotr Mucharski had grouped the conversations and provided them with draft titles that did not appear in the book. In each of these parts, a separate page numbering and the exact number of characters should be noted: Part 1. *Pojmanie i areszt* [En. *Detention and arrest*] – Chapter XIV “On mnie tylko poświęcił” [En. “He only consecrated me”];¹² Part 2. *Lagier* [En. *The Lagier*] – Chapter XV “Dajcie mi już spokój!” [En. “Leave me alone!”]; Part 3. *Powrót, Polska 1955–1968* [En. *Return, Poland 1955–1968*] – Chapter XVI “Nie oszczędzaj na niczym!” [En. “Do not spare anything!”], Chapter XVII “Filozofia zza szafy” [En. “Philosophy behind the closet”], Chapter XVIII “Życie towarzyskie i umysłowe” [En. “Social and mental life”]; Part 4. *Polska od 1968 roku do dzisiaj* [En. *Poland from 1968 till today*] – Chapter XIX “Od «Dziadów» do «Solidarności»” [En. “From «Dziady» to «Solidarity»”], Chapter XX “Druga ojczyzna” [En. “The second homeland”], Chapter XXI “Cóż to za naród?” [En. “What kind of a nation is this?”]; Part 5. *Filozofia Finał* [En. *The ‘The End’ Philosophy*] – Chapter XXIII “Manifest metafizyczny” [En. “A metaphysical manifesto”]; separately, without the assigned part number, there is a fragment entitled *Skarga najnowsza* [En. *The latest Skarga*] – Chapter XXII “Przygoda zwana myśleniem” [En. “An adventure called thinking”].

The draft parts somewhat enrich the thematic and chronological scope of the interview, set the turning points, and supplement the book's contents. Nevertheless, they mainly indicate how the journalist organises the collected material. Thus, the order that emerges from the archival resource can be defined as an alternative structure of the work.

Now, I would like to present selected examples of how Barbara Skarga's style of expression evolved in the interview. Changes involving the elimination of colloquial or too direct expressions dominate. When asked about her family tree, the philosopher gave a detailed answer:

I would never draw such a tree myself. I have no flair for archival research. I received them from Mr. Jan Kaczmarek, a descendant of the famous *zagończyk*¹³ from 1863, Bolesław Świątorzecki. He searched the archives in Lithuania and Belarus, also in St. Petersburg. He contacted my cousin Andrzej Świątorzecki and other relatives (IKŚ, p. 15).

On the other hand, the statement from the computer printout was definitely shorter and freer: “I would never be interested in it, but there was our crazy cousin who got into the archives and drew our family tree” (Skar. 30, Conversation 1, p. 1).

¹² The chapters from the book that cover the individual parts of the draft interview follow the dashes.

¹³ A term used in the former Polish army.

Similarly, the author consistently corrected diminutives to the official names. Sometimes diminutives are preserved, but only when the author wants to particularly emphasise the degree of familiarity, and not when the person is mentioned for the first time. Thus, we can speak of an intentional grading of a formal style while correcting the text. The reader's acquaintance with the character should then be combined with the official form of the name, often supplemented with a social function or an academic degree or title. The diminutive is used only in exceptional circumstances, and when the person has already been presented:

In Paris, together with **Anna Posner**,¹⁴ a translator, now deceased, of Polish literature into French, we went to the varnishing day, which took place on the St. Louis Island in the Romanowicz's Polish Bookshop. **Ania** greeted various people, introduced me to someone (IKŚ, p. 268).

In archival computer printouts, annotations indicating the process of searching for an appropriate form of expression play an essential role. For example, in the case of a longer fragment on the level of culture in Poland, there is a note in the margin: "This argument is not well-founded." However, this note was crossed out (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, p. 28).

Skarga cares about the precision and the adequacy of the terms and names to tradition or convention. In a longer thread concerning the Chapter of the Order of the White Eagle [Pol. *Kapituła Orderu Orła Białego*], in several places, she abandons the previously used form "Chapter chairman", and replaces it with the official name of the function "chancellor": "When Gieysztor died, everyone said that I should become the chancellor" (IKŚ, p. 283).

Skarga eliminates many emotional phrases. Referring to the previous thread, Skarga initially comments on the persons holding the office of the Knight of the Order of the White Eagle: "Then Wałęsa left, President Aleksander Kwaśniewski came, and I must say that he behaved **perfectly** towards the Chapter" (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, p. 31). Then she made a correction: "Then Wałęsa left, President Aleksander Kwaśniewski came, and I must say that he behaved **fully loyally** towards the Chapter" (IKŚ, p. 282). Elsewhere in the draft, Skarga confesses: "I was a Round Table **enthusiast**" (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, p. 26). She changes this statement in the published interview: "**I was happy** about the Round Table" (IKŚ, p. 275). In a statement on the Poles' civic culture, she states bluntly: "**My opinion on an average Pole isn't good**" (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, p. 27). Her correction mitigates this statement: "**I don't know what a statistical Pole is like**" (IKŚ, 276).

¹⁴ All the highlights in the quotations were introduced by myself P.D.

The philosopher also decided to remove those references to the current politics that included severe criticism of specific people. She reports on the events in Poland in the 1980s:

Martial law came. Arrests. At first, there was a fear that they would start sending those arrested eastward. Fortunately, it was not like that. The prisons did not turn out to be strict. I remember one of the boys saying that the cell in Białołęka was unbearable. He had no lamp, it was too dark on the bunk bed, and he could not concentrate while reading because there were five people in the cell. Of course, he was receiving books from home. I told him that if he had his own playpen, a blanket and a pillow, he didn't know what a real prison was. He did not sit on the floor, leaning on some remnants of his coat (IKŚ, pp. 258–259).

The author decided to remove the following ironic remark: "If Mr. Jarosław Kaczyński spent ten years in conditions I lived in, he would like people. He would have seen how weak a man is" (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, p. 15).

It must be admitted that in the draft printout of the book it was the figure of the then prime minister who became the main target of Skarga's strong criticism. Sometimes, such comments do not result directly from the political topic taken up, but appear somewhat on the margins of the main plot. When asked about the so-called March professors, who took the place of outstanding figures at universities after 1968, Skarga replies:

I had no contacts with the appointed associate professors at the University, fortunately, there were few of them at the Institute. Anyway, for a few years, the Faculty of Philosophy of the University¹⁵ was closed. Stefan Amsterdamski, together with his then-wife Inka Brodzka organised a small seminar for consolation in their apartment, which Bronek Baczko had left for them. Krzysztof Wolicki, Stefan Żółkiewski, Paweł Beylin, a charming man who spoke French very well, a Romanist by spirit, Amsterdamski and me attended the seminar. It was an incredibly intense seminar (IKŚ, pp. 251–252).

Before the author recalls the details related to the philosophical discussions, she decides to add: "discussions of the *łże-inteligencja*,¹⁶ as the prime minister would say today" (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, p. 9). However, this remark was deleted and annotated on the margin: "This irony does not seem to me right at this point!"

¹⁵ The University of Warsaw.

¹⁶ A blunt name for intelligentsia: lying intelligentsia.

Skarga, revealing her respect for The Freedom Union [Pol. *Unia Wolności*]¹⁷, confesses: “The coalition with the AWS was **a great mistake**. Prime Minister Buzek did not have the strength or the ability to act, and The Freedom Union should have broken the political contract and stood aside. And it was trying to influence. No chance and no sense. Nobody could influence these people. They were **people like those who once made war on the top**” (IKŚ, p. 280). The original version is blunter: “The coalition with AWS was **a great defeat**.” The discussed statement was also concluded differently: “They were people **similar to the Kaczyński brothers, who once made war on the top**. Going against Turowicz was absolutely unforgivable!” (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, p. 30).

The figure of Jerzy Turowicz is important to the author. In the archives, she returns a few times to the events concerning the editor-in-chief of “Tygodnik Powszechny”. Ultimately, she decides to remove these fragments. However, in the published interview, the clear statement remained: “How could you scold Jerzy Turowicz in public? You have to be a bastard not to feel the inappropriateness...” (IKŚ, p. 276). Bearing in mind all these emotional and blunt statements carefully eliminated by Skarga, her leaving the above fragment should be interpreted as the need to emphasise that the issue was extremely important for her.

Barbara Skarga protects her privacy and deletes any content in her draft that she considers too personal. She does not want to reveal too much information about people she was in close relationships with. When asked if she did not get married during the war, Skarga explains: “No. There was a moment when I was considering it, but in that turbulent life, today here, tomorrow there, **it was rather unreal**. There could only be moments” (IKŚ, p. 166). Another, much more drastic answer was crossed out in the archives: “No. I was not lucky, because **my friend was killed**” (Skar. 30, Conversation 12, p. 6). When the journalist asks about the philosopher’s fiancé, Skarga cuts the topic off: “He was active in the organisation. But I don’t like to talk about personal matters” (Skar. 30, Conversation 12, p. 7). In the published interview, there is an additional ironic remark: “**A fiancé. What an archaic word. I had a fiancé when I was five or ten years old**. Everyone was active in the organisation, and so were all the boys I liked. But I don’t like to talk about personal matters” (IKŚ, p. 166).

In this context, Barbara Skarga also decided to remove an important fragment concerning the seminar:

Bronek was gone, Leszek was gone, so I thought that I had to organise my own seminar. Established in 1971, it continues to this day. There are only different people here.

Did it arise from a feeling of emptiness around?

Yes. (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, p. 12).

¹⁷ A political party in Poland.

There was no room for this poignant confession in the published interview.

In the book's opening chapter, Barbara Skarga was asked about the role of philosophy in her life. She replied: "You want me to answer this question seriously, but again I'm doubtful if it is possible ... **I like riddles a lot.**" And she continues: "I used to read *Lilavati* with passion. It was a book composed of mathematical puzzles for young people. I also remember the book *Śladami Pitagorasa* [En. *In the Footsteps of Pythagoras*] – full of tricky mathematical puzzles. I loved it. Philosophy means only puzzles and only problems. And nothing can be finally solved. Metaphysics is such a puzzle that you don't need a greater one. Once I got into the puzzles, I have never got out of them" (IKŚ, p. 7).

In a separate autobiographical note from Barbara Skarga's personal archive, she admits:

I passed my secondary school exam when I was seventeen, and then I faced a severe choice. I was a very good student, and my excellent grades in mathematics and physics prompted me to start looking for happiness at the Warsaw University of Technology. But that wasn't it (...). Why philosophy? Probably because it is the most general, challenging, very abstract discipline. **I have always been passionate about puzzles** (...). **You go uphill in Beskids or Tatra Mountains, tired, hot, but you still think what is at the top, what's the view from there.** [*A handwritten note on the side*]: views, and **philosophy gives such a view**¹⁸.

This fragment should be treated as a supplement to an important thread, in which philosophical investigations have been compared to solving puzzles. The above quotation also reveals Skarga's passion for mountain hiking. "**Mountains have become my great passion.** I walked in the Polish and Slovak Tatra Mountains with crazy satisfaction" (IKŚ, p. 263). The author mainly exposes the aesthetic values: "Amazing space, shape, lighting – everything appealed to me together. Crazy **aesthetic pleasure.** However, I must admit that **I also enjoyed the movement itself,** in my dexterity, I really walked like a goat" (IKŚ, p. 265).

The fragment above seems essential, because it convincingly combines two independent threads present in the book; the comparison of philosophy to a puzzle has been enriched with the metaphor of a mountain hike. Such an approach can be related to the way Skarga presents metaphysical problems. On the one hand, there is a riddle, i.e. an intellectual process, a reflection on the history of philosophy, a meta-philosophical reflection, the compulsion to ask new questions. On

¹⁸ B. Skarga, [*Moim pierwszym marzeniem było...*], Skar. 70.7. Typescript. No date. Folds in the corners and edges of the card. No date. A fragment of a typescript of an autobiography, covering childhood as well as the choice of school and the field of study. There are numerous corrections and additions in the text and on the margins.

the other hand – a journey that can be associated with experience. The confrontation of theoretical decisions with specific manifestations of life means that axiological problems and ethical concerns are at the centre of the author's philosophical research – especially in the late, essayistic and polemical, period of her activity.

I associate Skarga's precision and elimination of the emotional, overly expressive or critical statements with her attachment to what I would call academic subjectivity. The correctness of a message indicates the author's responsibility for the position of academia, as well as representing the academic community. The relationship between the interviewees and the author is evident. According to Kazimierz Maciąg's classification, it can be concluded that this relation primarily refers to "the layman–the initiated" system. The participants do not share professional interests, and the journalists do not treat their interlocutor as a research object. The very structure of their questions indicates this relationship: "Professor, what does it mean to be a philosopher?" (IKŚ, p. 5); "How does war corrupt? What does it do with the psyche, with customs ...?" (IKŚ, p. 190); "What questions do the present-day pose to philosophers?" (IKŚ, p. 320). However, it is worth bearing in mind that this type of conversation style is sometimes an intentional means of making it more appealing to a recipient.¹⁹

Perhaps it is justified to try to indicate the sources of Barbara Skarga's attitude outlined in her intellectual and institutional ties with the circle of the Warsaw school of the history of ideas [Pol. *warszawska szkoła historii idei* – WSHI].²⁰ After returning from exile, the author settled in Warsaw. From 1957, she was employed at the Institute of Philosophy and Sociology of the Polish Academy of Sciences, with which researchers associated with the WSHI were affiliated at that time. According to Jacek Migasiński, Skarga was a figure separate from the people of this group – both academically (a different perception of the subject of the historian of ideas) and biographically (for the "Warsaw school", an important missionary aspect was the revision of Marxism).²¹ However, over time, Skarga's relations with this group

¹⁹ K. Maciąg, op. cit., pp. 112–114.

²⁰ The WSHI includes, among others, such famous figures as Bronisław Baczko, Leszek Kołakowski, Jerzy Szacki, Andrzej Walicki, and Krzysztof Pomian. However, it should be emphasised that many researchers question the legitimacy of defining this intellectual circle as a scientific school. For example, Marta Bucholc writes: "WSHI did not meet the sociological definition of the school, but both its members and later interpreters found it difficult to come to terms with perceiving them as simply co-occurring at a certain time and place. There was more to it." M. Bucholc, *Warszawska szkoła historyków idei – o potrzebie porządku w myśleniu o historii myśli*, "Stan Rzeczy" 2012, issue 1(2), p. 174.

²¹ Andrzej Kołakowski argues, however, that the habilitation thesis by Barbara Skarga, *Orthodoxy and Revision in French Positivism* [En. *Orthodoxy and Revision in French Positivism*], published in 1967, is a model implementation of the assumptions of the WSHI. According to

became clearer, institutional ties transformed into social ties, and these transformed in some cases into a long-term friendship (this especially applies to her relations with Leszek Kołakowski and Adam Sikora). Therefore, it can be concluded that the philosopher was emotionally connected with the WSHI's style of thinking, which significantly influenced her intellectual search.²²

How, then, could the relations of the philosopher with the "Warsaw school" influence her attachment to a specific subjectivity? According to Stanisław Gromadzki, the basic distinguishing feature of the discussed intellectual circle²³ is the status of luminaries of the Polish humanities, creative personalities, often endowed with charisma. The author also points to a sense of mission and disinterestedness (particularly emphasised by Skarga). People associated with this group were also often active in public life; they spoke out in matters of great social and political importance.²⁴

Undoubtedly, Barbara Skarga has become a public figure, treated by many as an academic and moral authority.²⁵ An important issue in the late period of the philosopher's work is the reflection of a civic nature. The text "Inteligencja zamilkła" [En. "The intelligentsia went silent"], which originally appeared in "Gazeta Wyborcza" (No. 12 from 2006), and then was published in the volume *Człowiek to nie jest piękne zwierzę* [En. *A Human Being is not a Beautiful Animal*], begins with the confession: "The newspaper asks me to write a few words about the role of the intelligentsia

Andrzej Kołakowski, this is due to the analysis of the relationship between orthodoxy and revision in philosophy (which is different from the relationship between orthodoxy and heresy in religion), showing that in philosophy, "pure" orthodoxy does not actually exist and revision is a natural process in the context of philosophical concepts. According to the researcher, the method of tracing internal tensions in philosophical systems and historical changes of ideas also speaks for the affiliation of *Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim* to the WSHI. A. Kołakowski, *Barbary Skargi "Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim" jako klasyczne dzieło warszawskiej szkoły historii idei*, [in:] *Myśl Barbary Skargi. Droga osobna*, edited by J. Migasiński, M. Środa, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warsaw 2015, p. 57.

22 J. Migasiński, *Metafilozofia Barbary Skargi wobec historii idei*, [in:] *Myśl Barbary Skargi...*, pp. 59–75.

23 The author, distancing himself from the term 'WSHI', uses the notation "Warsaw historians of ideas" or "the so-called Warsaw school of the history of ideas". S. Gromadzki, *Warszawscy historycy idei o roli inteligenta i humanisty. Projekt badań*, [in:] *Wokół dorobku warszawskiej szkoły historii idei*, edited by A. Kołakowski, Wydawnictwo IFiS PAN, Warsaw 2013, pp. 153–154.

24 *Ibidem*, pp. 164–165.

25 For example, this is exactly the way she was described in the biographical note in *Ślad i obecność* [En. *Trace and Presence*]. B. Skarga, *Ślad i obecność*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warsaw 2004.

in our divided country.”²⁶ And although in the following sentences the author shares her doubts as to whether she is the correct addressee of this request, she quickly decides to conduct an in-depth analysis of contemporary social problems.

In her memoir about the philosopher, Piotr Marciszuk confessed: “She spoke her opinion without emphasis and without emphasising her role as a choir leader, but her calm words spoke precisely with the power of authority, because she was simply the wisest, and it was obviously imposed on everyone.”²⁷ In the introduction to the volume *Myśl Barbary Skargi. Droga osobna* [En. *Barbara Skarga's Thought: A Separate Way*], Jacek Migasiński and Magdalena Środa wrote:

Skarga belonged to the now diminishing group of masters who had their students among several generations. It can be said that she taught several generations of intellectuals not so much philosophy as thinking. (...) She was an authority who did not indicate specific paths and did not demand intellectual loyalty to a doctrine. She just gave space for shared thinking, and she provoked it. She was a master who respected her students' autonomy and the durability and vitality of friendship.²⁸

The philosopher is fascinated by the topic of authority and the related phenomenon of establishing a hierarchy. She analysed it in the essay titled “Kilka słów o autorytecie” [En. “A Few Words About Authority”), initially published in “Tygodnik Powszechny” (No. 7 from 2004) and later in the collection *Człowiek to nie jest piękne zwierzę*. By contrasting the authority of power with the social authority, she points to the mechanism of bottom-up hierarchy determination:

Someone or a specific community, of their own free will, of their own understanding endow someone or some institution with authority. (...) Thus, there is no question of obedience, but – although the one who is gifted with authority does not demand any obedience – there is some submission, a submission that expresses the belief that it is worth giving up; that this authority is right, although it uses neither persuasion nor violence. It seems to me that the most important word in this relationship is trust.²⁹

In the same essay, however, she quickly draws attention (referring largely to the deliberations of Paul Ricoeur) to the dangers of false ideas, the lack of criticism, and the phenomena of mythical legitimacy, which often affect the process of choosing authorities. In summary, Skarga writes:

²⁶ B. Skarga, *Człowiek to nie jest piękne zwierzę*, Znak, Kraków 2007, p. 155.

²⁷ P. Marciszuk, *Barbara Skarga i autorytet*, [in:] *Myśl Barbary Skargi...*, p. 30.

²⁸ J. Migasiński, M. Środa, *Słowo wstępne*, [in:] *Myśl Barbary Skargi...*, pp. 11–12.

²⁹ B. Skarga, *Człowiek...*, p. 97.

People need authorities, especially in times of loss. You are looking for authorities. But it should not be forgotten that sometimes someone we recognise as an authority may take advantage of it excessively and in a brutal way (...). And to finish this issue, I would like to emphasise, contrary to the social needs, that I am afraid of authorities, that I am afraid of faith, of seeking support in something that most often insults rationality. I don't accept authorities, and I don't like authorities. It seems to me that mutual respect is enough in human relations (...).³⁰

Showing a clear tendency to express herself on moral and civic matters, at the same time Barbara Skarga calls for caution not to be too easily subordinate to those who are institutionally predisposed to perform leadership roles. In the essay titled "Mistrz i mag" [En. "The Master and the Magician"], Skarga analyses the student–master relationship in academia. She points to the positive aspects of this figure in the history of philosophy, exposing the nonconformity of the masters and the introduction of new ideas by them. Skarga also emphasises the dangers: "Becoming a master can easily (...) lead to a rigid belief in doctrine. And doctrine is the death of academia. One must have a Master not to be obedient to him throughout life or to maintain his seriousness at every step against the encroaching facts of the new reality, but to be able to surpass him."³¹

The analysis of how the extended interview "*Innego końca świata nie będzie*"... was being shaped allows us to observe the degree to which Barbara Skarga cared about the style of expression. While correcting the text, the author consistently eliminated too colloquial wording and insufficiently substantiated arguments. She avoided directing harsh criticism towards specific people. She also crossed out passages that were too personal. Skarga's academic subjectivity revealed in the extended interview is connected with important ethical postulates, namely the awareness of both the interlocutor and the recipient of the book. It is also a sense of responsibility for her opinions. It is hard to resist the impression that representing the academic community obliges a philosopher to use correct, balanced, precise, and non-ideological language.

The discussed interview is full of contradictions. Indeed, the allure of the genre is related to the gesture of inviting the reader to an intimate conversation. Nevertheless, it cannot be a private meeting, since its result is going to be a published book. The interviewees' awareness that the recorded dialogues will be written and edited creates a noticeable distance. Thus, the interlocutors communicate with the readers as if imagining the unofficial nature of the discussion. They participate

³⁰ Ibidem, p. 99.

³¹ B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje. Z warsztatu historyka filozofii*, edited by M. Pańków, preface by B. Działoszyński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Fundacja na Rzecz Myślenia im. Barbary Skargi, Warsaw 2015, p. 204.

in a face-to-face conversation while at the same time being mindful of potential readers. Walter Ong argues that the numerous paradoxes associated with creating an oral book characterise the process of shaping all literature. It is hard to disagree with that. While writing, the author does not constantly think about the readers and, in a sense, has to separate from them. However, while creating, the author undoubtedly communicates with the audience all the time, although the audience is absent then. So he or she pretends to be present a bit. The technical possibilities allowing for voice-recording did not give rise to – but simply nullify – the communication intricacies related to the emergence of various literary forms³².

One can also ask whether the pleasure of reading an extended interview is not related to the impression of eavesdropping on public figures in private situations. It is difficult to assume that the reader of a written and repeatedly revised conversation can completely forget about the literary convention, but it cannot be ruled out that they want to succumb to such an illusion. In this case, interference in the text and meticulous editorial works paradoxically make it easier for the recipient to abandon the distance and listen to the lively exchange of opinions. Indeed, readers' satisfaction also comes from the opposite procedure: reconstructing (both in research and in the imagination) a multi-stage, communicatively complex process of forming an extended interview.

³² Vide W.J. Ong, *Przekształcanie się środków przekazu: mówiona książka*, trans. by M.B. Fedewicz, "Pamiętnik Literacki" 1990, vol. 1, p. 322.

Paweł Dziel*

Wywiad rzeka jako proces. Archiwum osobiste Barbary Skargi

Streszczenie

Głównym celem artykułu jest omówienie procesu powstawania wydanego w 2007 roku wywiadu rzeki „*Innego końca świata nie będzie*”. Z Barbarą Skargą rozmawiają Katarzyna Janowska i Piotr Mucharski. Analiza odwołuje się do archiwum osobistego Barbary Skargi, które udostępniane jest w Połączonych Bibliotekach Wydziału Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. Materiały archiwalne dotyczące tej książki mówionej stanowią w głównej mierze wydruki komputerowe zawierające odręczne skreślenia, dopiski i uzupełnienia. W artykule uwzględnione zostały także maszynopisy filozofki związane z jej działalnością naukową. Badanie procesu kształtowania się rozmowy „*Innego końca świata nie będzie*”... prowadzi do ogólniejszych konkluzji dotyczących stylu wypowiedzi Barbary Skargi. Wnioski wskazujące na typ podmiotowości ujawniający się w wywiadzie rzece wykorzystano także do omówienia tomów eseistycznych autorki.

Słowa kluczowe: Barbara Skarga, wywiad rzeka, archiwum osobiste, proces twórczy, warszawska szkoła historii idei, autorytet

Wywiad rzeka³³ „*Innego końca świata nie będzie*”. Z Barbarą Skargą rozmawiają Katarzyna Janowska i Piotr Mucharski³⁴ ukazał się w 2007 roku w Wydawnictwie Znak. Tego typu interlokucyjne formy wypowiedzi³⁵ z jednej strony dają

* Mgr, Uniwersytet Szczeciński, Wydział Humanistyczny, Instytut Literatury i Nowych Mediów, Al. Piastów 40b, 71-065 Szczecin; paweldziel@gmail.com

³³ Zwyczaj językowy obejmuje również pisownię „wywiad-rzeka”. Opowiadam się jednak za pisownią rozdzielną, wychodząc z założenia, że stosunek członów w tym terminie jest względem siebie znaczeniowo nierównorzędny.

³⁴ B. Skarga, „*Innego końca świata nie będzie*”. Z Barbarą Skargą rozmawiają Katarzyna Janowska i Piotr Mucharski, Znak, Kraków 2007. Cytaty lokalizuję w tekście, stosując skrót IKŚ.

³⁵ Warto przypomnieć, że to Roman Zimand jest autorem terminów „tekst interlokucyjny” i „literatura interlokucyjna”. R. Zimand, *Czas normalizacji. Szkice czwarte*, Aneks, Londyn 1989, s. 7–8. W odniesieniu do książek powstających na podstawie rozmów oprócz gatunku „wywiad rzeka” stosuje się także określenia: „książka mówiona”, „wywiad z...”, „rozmowa z...”,

wrażenie spontaniczności i nieprzewidywalności, z drugiej zaś charakteryzują się uporządkowaną, przemyślaną organizacją wypowiedzi³⁶.

Publikacje powstające na podstawie rozmów cechuje znaczny potencjał twórczy – lokują się w rozmaitych obszarach literatury niefikcyjnej. W rozmowie ze Skargą odnaleźć można zatem elementy zarówno intymistyki, jak i publicystyki. Nie bez znaczenia jest też potencjał impresywny, opublikowana rozmowa w znacznym stopniu umożliwia kształtowanie opinii i odczuć odbiorców³⁷. Perswazyjność gatunku łączy się z tym, jak bohaterka rozmowy chce być postrzegana i zapamiętana. Anna Łebkowska pisze: „Nie ulega [...] wątpliwości, że rozmowy»z« są zarazem rozmowami »dla«. Wzajemne oddziaływanie na siebie poprzez mowę to jednocześnie wspólne uwodzenie czytelnika. Prawdziwa rozmowa jawi się tu raczej jako życzenie, nieosiągalna utopia, niż rzeczywistość i rozmówcy doskonale zdają sobie z tego sprawę. Ich spotkanie jest grą, spektaklem odgrywanym na oczach odbiorcy”³⁸.

Prace redakcyjne nad literaturą interlokucyjną obejmują najczęściej estetyzację wypowiedzi, ale warunkują także realizację prognozowanych przez autorów celów. Końcowe zmiany mogą przesądzić wręcz o tym, czy w utworze przede wszystkim wyeksponowane zostaną jego walory poznawcze, czy raczej intymne, autobio-

„pamiętnik mówiony”. K. Maciąg, *W kręgu problematyki „pamiętników mówionych”*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2001, s. 7–12. Rzecz jasna wykorzystanie każdego z tych terminów uruchamia nieco inny zestaw skojarzeń i problemów teoretycznoliterackich. Dostrzegalna jest także potrzeba przekraczania tych ugruntowanych tradycji, czego dobrym przykładem jest forma „rozmowa-rzeka”, wyrażająca (postulowaną) relację między Michałem Głowińskim i Grzegorzem Wołowcem w publikacji: M. Głowiński, G. Wołowiec, *Czas nieprzewidywany. Długa rozprawa bez pana, wójta i plebana. Rozmowa-rzeka*, Wielka Litera, Warszawa 2018.

36 A. Łebkowska, *Rozmowy z pisarzem – analiza gatunku*, [w:] *Kryzys czy przełom. Studia z teorii i historii literatury*, red. M. Lubelska, A. Łebkowska, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 1994, s. 175. Roman Zimand zwraca uwagę na artyzm oraz (w nawiązaniu do założeń szkoły formalnej) „sztuczność” publikacji powstałych na podstawie rozmów, wymieniając trzy zabiegi pozwalające osiągnąć taki efekt: kompozycję, naddanie językowe oraz narrację. Badacz jednak bardzo wyraźnie odróżnia literaturę interlokucyjną od wywiadu dziennikarskiego: „przymus aktualności powoduje, iż dziennikarz traktuje owe chwytły jako coś podrzędnego. Natomiast dla autora książki typu »rozmowy z...« są one zasadniczym sposobem pozwalającym na niespieszne zrobienie dobrego tekstu”. R. Zimand, dz. cyt., s. 16–17.

37 Zob. M. Różański, *Wywiad-rzeka. Między teorią a praktyką gatunku*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 2018, nr 13, s. 173–174.

38 A. Łebkowska, dz. cyt., s. 180. Autorka przywołuje także słowa ważnego dla Barbary Skargi przedstawiciela filozofii dialogu – Martina Bubera, w pracach którego rozmowa odgrywa szczególne znaczenie: „Reżyserowaną na słuchowisko rozmowę dzieli od prawdziwej rozmowy przepaść”. M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, przekł. J. Doktor, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1992, s. 154.

graficzne aspekty³⁹. Interesujące dla mnie jest także i to, w jakim zakresie wywiad rzeka z Barbarą Skargą wiąże się z problematyką jej utworów eseistycznych.

Analizując proces powstawania „*Innego końca świata nie będzie*”..., warto pamiętać o szerszym kontekście autobiograficznym. Wywiad rzeka uzupełnia wydane po raz pierwszy w 1985 roku wspomnienia obozowe Skargi *Po wyzwoleniu... (1944–1955)*. Książka ta ukazała się w Paryżu pod pseudonimem Wiktoria Kraśniewska. „*Innego końca świata nie będzie*”... łączy się także z wydaniem w 2019 roku tomem ...*jeżeli myślicie o mnie, to bez smutku... Korespondencja z lat 1946–1955*.

W artykule odwołuję się do materiałów z archiwum osobistego Barbary Skargi, które zostały przekazane Połączonym Bibliotekom Wydziału Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, zgodnie z zapisem w testamencie sporządzonym 8 września 2008 roku. Zbiór składa się z rękopisów, maszynopisów, wydruków komputerowych, kserokopii, kalek maszynowych, dokumentów życia naukowego i kulturalnego, fotografii oraz innych materiałów ikonograficznych. Odnotować należy także muzealia (ordery, odznaczenia, medale, statuetki) oraz wielkoformatowe dokumenty (głównie dyplomy). Materiał archiwalny obejmuje zarówno prace autorstwa Barbary Skargi, jak i innych autorów. Moim podstawowym zadaniem było zatem wyselekcjonowanie z bardzo bogatego zbioru (1786 rekordów w bazie komputerowej) tych dokumentów, które wiążą się z analizowanym tematem⁴⁰.

Materiały archiwalne dotyczące wywiadu rzeki zgromadzone zostały przede wszystkim w dwóch teczkach o sygnaturach: Skar. 30⁴¹ i Skar. 31⁴². Wydruki komputerowe znajdujące się w obu teczkach pozwalają prześledzić proces kształtowania się konkretnych rozdziałów książki. Brak datowania archiwalnych dokumentów uniemożliwia jednak precyzyjne określenie czasu powstawania omawianych zmian. Dokumentacja zawiera liczne skreślenia oraz odręczne notatki – w tekście głównym i na osobnych paskach papieru. Chciałbym podkreślić, że w wielu miejscach różnice między wydrukiem roboczym i opublikowanym tekstem nie zostały

³⁹ Zob. M. Róžański, dz. cyt., s. 173–174.

⁴⁰ *Inwentarz archiwum osobistego prof. Barbary Skargi*. Połączone Biblioteki Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Warszawa 2016.

⁴¹ B. Skarga, *Innego końca świata nie będzie*, Skar. 30. Wydruk komputerowy – fragment. Brak daty. Lekkie zagniecenia rogów i krawędzi kart, ślady zszywek biurowych. Odręczne poprawki, dopiski i uzupełnienia. W tekście stosuję skrót Skar. 30 i podaję numer rozmowy.

⁴² B. Skarga, *Innego końca świata nie będzie*, Skar. 31. Wydruk komputerowy – fragment. Brak daty. Lekkie zagniecenia rogów i krawędzi kart. Odręczne poprawki, dopiski i uzupełnienia. W tekście stosuję skrót Skar. 31 i podaję nazwę części.

w archiwalnych zbiorach w żaden sposób zaznaczone. Badanie materiałów archiwalnych wymagało więc dokładnego porównania obu wersji⁴³.

Poszczególne fragmenty z teczki pierwszej⁴⁴ nazwano „rozmowami” – choć publikacja wydaje się rejestrem jednego długiego spotkania, tak naprawdę opiera się na wielu sesjach. Poszczególne „rozmowy” opatrzone osobną, niezależną numeracją stron. Niektóre części odpowiadają konkretnym rozdziałom. Jednak bardzo często „rozmowa” dzieli się na dwa lub trzy rozdziały – w wyznaczonym miejscu kończy się jeden rozdział, a zaczyna kolejny. Przykładowo Rozmowa 3 odpowiada Rozdziałowi III pod tytułem „Granica” oraz Rozdziałowi IV „Romanse i skandale”. Innym razem rozdział lub rozdziały stanowią kompilację dwóch lub kilku „rozmów”. W ten sposób różne treści zawarte w Rozmowie 5 i Rozmowie 6 zostały na nowo uporządkowane, stanowiąc punkt odniesienia dla powstania Rozdziału VI „Polskie, litewskie, żydowskie, patriotyczne”... i Rozdziału VII „Tęsknota za abstrakcją”. To jest ciekawszy przykład, gdyż zmusza do zastanowienia się nad kryteriami wyboru. Można obserwować proces przenoszenia treści, zawieszania wyjaśnień w jednym rozdziale i powrotu do wcześniejszych wątków w kolejnych rozdziałach. Zmiany te wskazują zatem na kształtowanie się literackiego wymiaru utworu.

Rozmowy zawarte w teczce drugiej podpisane są kolejno: Piotr 1, Piotr 2, Piotr 3 itd., co oznacza, że części te opracował Piotr Mucharski. Jest to dodatkowy element eksponujący dialogiczny, zespołowy charakter przygotowania tekstu do druku, sugeruje także podział pracy dziennikarskiej ze względu na zakresy tematyczne. Rozmowy są ponadto pogrupowane i opatrzone przez Piotra Mucharskiego roboczymi tytułami, których nie włączono do książki. W każdej z tych części wprowadzono osobną numerację stron oraz podano dokładną liczbę znaków: Część 1. *Pojmanie i areszt* (Rozdział XIV „On mnie tylko poświęcił”)⁴⁵; Część 2. *Łagier* (Rozdział XV „Dajcie mi już spokój!”); Część 3. *Powrót, Polska 1955–1968* (Rozdział XVI „Nie oszczędzaj na niczym!”, Rozdział XVII „Filozofia zza szafy”, Rozdział XVIII „Życie towarzyskie i umysłowe”); Część 4. *Polska od 1968 roku do dzisiaj* (Rozdział XIX „Od „Dziadów” do „Solidarności””, Rozdział XX „Druga ojczyzna”, Rozdział XXI „Cóż to za naród?”); Część 5. *Filozofia Finał* (Rozdział XXIII „Manifest metafizyczny”); osobno, bez nadanego numeru części dołączony został fragment zatytułowany *Skarga najnowsza* (Rozdział XXII „Przygoda zwana myśleniem”).

⁴³ Warto wspomnieć i o stronie technicznej badań – w wielu sytuacjach bardzo pomocna okazała się analiza tekstu z wykorzystaniem skanowania z modułem optycznego rozpoznawania znaków OCR (optical character recognition). Ta technologia w dużym stopniu umożliwiła mi skrócenie czasu porównywania tekstów.

⁴⁴ Z przyczyn praktycznych zasób Skar. 30 będę nazywał w tym tekście teczką pierwszą, a Skar. 31 – teczką drugą.

⁴⁵ W nawiasach podaję rozdziały z książki, które obejmują poszczególne części z roboczej wersji wywiadu.

Robocze części do pewnego stopnia dopowiadają zakres tematyczny i chronologiczny wywiadu rzeki, wyznaczają cezurę, uzupełniają treści zawarte w książce. W większym jednak zakresie wskazują na sposób porządkowania przez dziennikarza zgromadzonego materiału. Z archiwalnego zasobu wyłania się więc podział, który określić można alternatywną konstrukcją utworu.

Chciałbym teraz zaprezentować wybrane przykłady kształtowania się stylu wypowiedzi Barbary Skargi w wywiadzie rzece. Dominują zmiany polegające na eliminacji sformułowań potocznych lub zbyt bezpośrednich. Filozofka zapytana o drzewo genealogiczne swojej rodziny udzieliła odpowiedzi wyczerpującej, uwzględniającej szczegółowe fakty:

Nigdy bym sama takiego drzewa nie narysowała. Nie mam żyłki do badań archiwalnych. Otrzymałam je od pana Jana Kaczmarka, potomka słynnego zagończyka z 1863 roku Bolesława Świątorzeckiego. To on szperał w archiwach na Litwie i Białorusi, także w Petersburgu. Wszedł w kontakt z moim ciotecznym bratem Andrzejem Świątorzeckim i innymi krewnymi (IKŚ, s. 15).

Natomiast wypowiedź z wydruku komputerowego była zdecydowanie krótsza i swobodniejsza: „Ja bym się w życiu tym nie zainteresowała, ale był taki wariatowy nasz kuzyn, który siedział w archiwach i rozrysował nasze drzewo genealogiczne” (Skar. 30, Rozmowa 1, s. 1).

Na podobnej zasadzie autorka bardzo konsekwentnie zamiast zdrobnień imion wprowadzała ich oficjalne formy. Niekiedy zdrobnienia zostają zachowane – ale tylko w takiej sytuacji, w której Skarga szczególnie chce podkreślić stopień zażyłości, a o postaci wspomina po raz kolejny. Można więc mówić o celowym zabiegu wprowadzonym w procesie nanoszenia zmian w tekście – stopniowaniu oficjalności. Zapoznanie czytelnika z postacią łączyć wówczas należy z formą oficjalną imienia, często uzupełnianą o funkcję społeczną lub stopień czy tytuł naukowy. Dopiero po przedstawieniu postaci, w wyjątkowych sytuacjach stosowane jest zdrobnienie:

W Paryżu razem z **Anną Posner**⁴⁶, tłumaczką, dzisiaj już nieżyjącą, literatury polskiej na język francuski, poszliśmy na wernisaż, który odbywał się na Wyspie Świętego Ludwika w Polskiej Księgarni państwa Romanowiczów. **Ania** witała się z rozmaitymi osobami, komuś mnie przedstawiała (IKŚ, s. 268).

W archiwalnych wydrukach komputerowych dużą rolę odgrywają dopiski wskazujące na proces poszukiwania odpowiedniej formy wypowiedzi. Na przykład przy dłuższym fragmencie dotyczącym poziomu kultury w Polsce widnieje

⁴⁶ Wszystkie wyróżnienia w cytatach zostały wprowadzone przeze mnie – P.D.

na marginesie notatka: „ten wywód nie jest zbyt dobrze uzasadniony” – dopisek ten został jednak przekreślony (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, s. 28).

Skarga dba o precyzję wypowiedzi. Także o to, by stosowane określenia i nazwy zgodne były z tradycją lub konwencją. W dłuższym wątku dotyczącym Kapituły Orderu Orła Białego w kilku miejscach rezygnuje więc z wcześniej stosowanej formy „przewodnicząca Kapituły”, zastępując ją oficjalną nazwą funkcji „kanclerz”: „Kiedy Gieysztor umarł, wszyscy powiedzieli, że ja powinnam zostać kanclerzem” (IKŚ, s. 283).

Skarga eliminuje wiele zwrotów nacechowanych emocjonalnie. W nawiązaniu do poprzedniego wątku, filozofka tak pierwotnie komentuje osoby sprawujące urząd Kawalera Orderu Orła Białego: „Potem Wałęsa odszedł, przyszedł prezydent Aleksander Kwaśniewski i muszę powiedzieć, że zachowywał się w stosunku do Kapituły **znakomicie**” (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, s. 31). Następnie wprowadza poprawkę: „Potem Wałęsa odszedł, przyszedł prezydent Aleksander Kwaśniewski i muszę powiedzieć, że zachowywał się w stosunku do kapituły **w pełni lojalnie**” (IKŚ, s. 282). W innym miejscu roboczej wersji Skarga wyznaje: „**Byłam entuzjastką** Okrągłego Stołu” (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, s. 26). W opublikowanym wywiadzie zmienia tę wypowiedź: „**Cieszyłam się** z Okrągłego Stołu” (IKŚ, s. 275). W wypowiedzi dotyczącej kultury obywatelskiej Polaków Skarga konstatuje dosadnie: „O statystycznym Polaku **mam zdanie niedobre**” (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, s. 27). Wprowadzone poprawki łagodzą to stwierdzenie: „**Nie wiem, jaki jest** statystyczny Polak” (IKŚ, 276).

Filozofka decyduje się także na usunięcie tych treści odwołujących się do bieżącej polityki, które stanowiły ostrą krytykę konkretnych osób. Skarga tak relacjonuje wydarzenia w Polsce z lat 80:

Przyszedł stan wojenny. Areszty. Początkowo była obawa, że zaczną aresztowanych wysyłać na wschód. Tak na szczęście nie było. Więzienia nie okazały się surowe. Pamiętam, jak jeden z chłopaków opowiadał, że nie do wytrzymywania była cela w Białołęce. Nie miał lampki, na kojce było zbyt ciemno, a przy czytaniu nie mógł się skupić, bo w celi było pięć osób. Książki przysyłano mu oczywiście z domu. Powiedziała mu, że jak miał własną kojekę, pled i poduszkę, to nie wie, co to jest prawdziwe więzienie. Nie siedział na podłodze, podpierając się jakąś resztką płaszczyka (IKŚ, s. 258–259).

Autorka postanowiła usunąć następującą po tym fragmencie ironiczną uwagę: „Gdyby pan Jarosław Kaczyński posiedział dziesięć lat w takich warunkach jak ja, to by polubił ludzi. Zobaczyłby jaki słaby jest człowiek” (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, s. 15).

Przyznać należy, że w roboczym wydruku książki to właśnie postać ówczesnego premiera stała się głównym adresatem zdecydowanej krytyki. Czasem tego typu uwagi nie wynikają wprost z podjętego tematu politycznego, pojawiają się niejako

na marginesie głównego wątku. Skarga zapytana o tzw. docentów marcowych, którzy po 1968 roku zajęli na uczelniach miejsce wybitnych postaci, odpowiada:

Z mianowanymi docentami na Uniwersytecie nie miałam kontaktów, w Instytucie na szczęście było ich niewielu. Zresztą przez parę lat Wydział Filozoficzny Uniwersytetu był zamknięty. Stefan Amsterdamski razem ze swoją ówczesną żoną Inką Brodzką urządzili na pocieszenie małe seminarium w swoim mieszkaniu, które im zostawił Broniek Baczeko. Uczestniczyli w nim Krzysztof Wolicki, Stefan Żółkiewski, Paweł Beylin, uroczy zupełnie człowiek, świetnie władający francuskim, romanista z ducha, Amsterdamski i ja. To było niesłychanie intensywne seminarium (IKŚ, s. 251–252).

Zanim autorka przywołuje szczegóły związane z dyskusjami filozoficznymi, decyduje się na wtrącenie: „dyskusje łże-inteligencji, jakby pan premier dziś powiedział” (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, s. 9). Uwaga ta jednak została wykreślona i opatrzona na marginesie dopiskiem: „W tym miejscu ta ironia nie wydaje mi się trafna!”.

Skarga, ujawniając swój szacunek dla Unii Wolności, wyznaje: „**wielkim błędem** była koalicja z AWS-em. Premier Buzek nie miał siły ani możliwości działania, Unia powinna była wtedy zerwać polityczny kontrakt i stanąć z boku. A ona próbowała wpływać. Bez szans i sensu. Na tych ludzi nie można było wpływać. To byli ludzie **tacy jak ci, co kiedyś zrobili wojnę na górze**” (IKŚ, s. 280). Pierwotna wersja ma dosadniejszy charakter: „**wielką klęską** była koalicja z AWS-em”. Omawianą wypowiedź inaczej też Skarga spuentowała: „To byli **podobni ludzie jak Kaczyńscy, którzy kiedyś zrobili wojnę na górze**. Było to absolutnie nie do wybaczenia – wystąpić przeciwko Turowiczowi!” (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, s. 30).

Postać Jerzego Turowicza jest ważna autorki, która w materiałach archiwalnych w kilku miejscach wraca do wydarzeń dotyczących redaktora naczelnego „Tygodnika Powszechnego”. Ostatecznie decyduje się te fragmenty usunąć. W opublikowanym wywiadzie pozostała jednak bardzo wyrazista wypowiedź: „Jak można było besztać publicznie Jerzego Turowicza? Trzeba być gnojkiem, żeby nie czuć niestosowności...” (IKŚ, s. 276). Mając na uwadze wszystkie te pieczołowicie eliminowane przez Skargę emocjonalne i dosadne wypowiedzi, zachowanie powyższego fragmentu należy zinterpretować jako potrzebę zaakcentowania wyjątkowo istotnego dla autorki tematu.

Barbara Skarga chroni swoją prywatność. Wykreśla w wersji roboczej treści, które uznaje za zbyt osobiste. Nie chce wyjawiać zbyt wielu informacji o bliskich jej osobach. Zapytana, czy w czasie wojny nie wyszła za mąż, Skarga wyjaśnia: „Nie. Był moment, że się zastanawiałam, ale przy tym burzliwym życiu, dziś tu, jutro tam, **było to raczej nierealne**. To mogły być tylko chwile” (IKŚ, s. 166). W materiałach archiwalnych wykreślona została inna, dużo drastyczniejsza odpowiedź: „Nie. Nie miałam szczęścia, **bo mojego przyjaciela zabili**” (Skar. 30, Rozmowa

12, s. 6). Gdy dziennikarz dopytuje jeszcze o narzeczonego, Skarga ucina temat: „Działał w organizacji. Ale nie lubię mówić o sprawach osobistych” (Skar. 30, Rozmowa 12, s. 7). W opublikowanym wywiadzie pojawia się dodatkowo ironiczna uwaga: „Narzeczoney. Co za archaiczne słowo. Narzeczonego miałam w wieku pięciu, dziesięciu lat. Wszyscy działali w organizacji, moje sympatie też. Ale nie lubię mówić o sprawach osobistych” (IKŚ, s. 166).

Barbara Skarga zdecydowała się także usunąć istotny w tym kontekście fragment dotyczący seminarium:

Nie było już Bronka, nie było Leszka, więc uważałam, że muszę zorganizować własne seminarium. Jak powstało w roku 1971, tak trwa do dzisiaj. Ludzie się tylko pozmieniali.

Ono powstało z poczucia pustki wokół?

Tak. (Skar. 31, *Polska od 1968 roku do dzisiaj*, s. 12).

W opublikowanym wywiadzie nie znalazło się miejsce na to przejmujące wyznanie.

W rozdziale inicjującym książkę Barbara Skarga, zapytana o rolę filozofii w jej życiu, odpowiedziała: „Chcecie, żebym wam poważnie odpowiedziała na to pytanie, ale ja znów mam wątpliwości, czy to możliwe... **Bardzo lubię zagadki**”. I dalej dodaje: „Kiedyś z pasją czytałam *Lilavati*, była to książka matematyczna dla młodzieży złożona z zagadek. Pamiętam też książkę *Śladami Pitagorasa* – same trudne zagadki matematyczne. Uwielbiałam to. Filozofia to są same zagadki i same problemy. I niczego nie można ostatecznie rozwiązać. Metafizyka to już jest taka zagadka, że większej nie potrzeba. Jak już wlałam w zagadki, to mi na całe życie zostało” (IKŚ, s. 7).

W osobnej, znajdującej się w archiwum osobistym Barbary Skargi autobiograficznej notatce autorka przyznaje:

Maturę zdałam mając lat siedemnaście i wówczas dopiero stanęłam przed poważnym wyborem. Uczyłam się bardzo dobrze i moje piątki z matematyki i fizyki skłoniły, że zaczęłam szukać szczęścia na Politechnice warszawskiej. Ale to nie było to [...]. Dlaczego filozofia? zapewne dlatego, że jest to dyscyplina najbardziej ogólna, bardzo trudna, bardzo abstrakcyjna. Tak już jest, że **zawsze namiętnie lubiłam łamigłówki** [...]. **Idziesz pod górę w Beskidach czy Tatrach**, zmęczony, zgrzany, lecz wciąż **myślisz co jest tam na szczycie**, jaki się z niego rozpościera widok. [Na marginesie odręczny dopisek]: widoki, a taki widok daje filozofia⁴⁷.

⁴⁷ B. Skarga, [Moim pierwszym marzeniem było...], Skar. 70.7. Maszynopis. Brak daty. Zagniecenia rogów i krawędzi karty. Fragment maszynopisu autobiografii, obejmujący dzieciństwo,

Fragment ten potraktować należy jako uzupełnienie ważnego wątku w książce, w którym dociekania filozoficzne porównane zostały do rozwiązywania zagadek. Powyższy cytat ujawnia ponadto inne, obecne w wywiadzie rzece treści – zamiłowanie do górskich wędrówek. W książce czytamy: „**Góry stały się moją wielką pasją**. Chodziłam po Tatrach polskich i słowackich z szaloną satysfakcją” (IKŚ, s. 263). Autorka eksponuje przede wszystkim walory estetyczne: „Niesamowita przestrzeń, kształt, oświetlenie – wszystko razem do mnie przemawiało. Szalona **estetyczna przyjemność**. Muszę jednak przyznać, że miałam też poczucie **przyjemności w samym ruchu**, w pewnej zręczności, naprawdę chodziłam jak kozica” (IKŚ, s. 265).

Przywołany wcześniej fragment archiwalnego życiorysu wydaje się o tyle istotny, że w przekonujący sposób łączy dwa obecne w książce, niezależne od siebie wątki. Porównanie filozofii do zagadki zostało bowiem wzbogacone metaforą górskiej wędrówki. Takie ujęcie można odnieść do sposobu ujmowania przez Skargę problemów metafizycznych. Z jednej strony obecna jest łamigłówka, czyli proces intelektualny, namysł nad historią filozofii, refleksja metafizyczna, przymus zadawania kolejnych pytań. Z drugiej zaś strony – wędrówka, którą powiązać można z doświadczeniem. Konfrontacja rozstrzygnięć teoretycznych z konkretnymi przejawami życia sprawia, że w centralnym miejscu filozoficznych poszukiwań autorki – szczególnie w późnym, eseistycznym i polemicznym okresie jej działalności – znajdują się zagadnienia aksjologiczne, niepokoje natury etycznej.

Dbałość o precyzję, a także eliminowanie wypowiedzi emocjonalnych, zbyt wyrazistych, zawierających dosadną krytykę konkretnych osób łączą przede wszystkim z przywiązaniem filozofki do tego, co nazwałbym podmiotowością akademicką. Poprawność przekazu wskazuje na odpowiedzialność za pozycję nauki, a także reprezentowanie środowiska naukowego. W omawianym wywiadzie rzece wyraźnie odczuwa się pozycję rozmówców względem autorki. Zgodnie z klasyfikacją Kazimierza Maciąga należy uznać, że relacja ta w znacznej mierze odwołuje się do układu „laik – wtajemniczony”. Uczestników rozmowy nie łączą bowiem zainteresowania zawodowe, dziennikarze nie traktują też swej interlokutorki jako obiektu badań naukowych. O relacji „laik – wtajemniczony” świadczy sama struktura zadawanych pytań: „Pani Profesor, co to znaczy: być filozofem?” (IKŚ, s. 5); „W jaki sposób wojna demoralizuje? Co robi z psychiką, z obyczajem...?” (IKŚ, s. 190); „Jakie pytania stawia filozofom współczesność?” (IKŚ, s. 320). Warto jednak mieć na uwadze fakt, że tego typu styl prowadzenia rozmowy bywa specjalnie wykreowanym, atrakcyjnym dla odbiorcy zabiegiem⁴⁸.

Być może uzasadniona jest próba wskazania źródeł tak zarysowanej postawy Barbary Skargi w jej intelektualnych i instytucjonalnych związkach z kręgiem

wybór szkoły i kierunku studiów. Liczne poprawki i dopiski w tekście i na marginesach. (Cytat z zachowaniem pisowni oryginalnej).

⁴⁸ K. Maciąg, dz. cyt., s. 112–114.

warszawskiej szkoły historii idei (dalej WSHI)⁴⁹. Po powrocie z zesłania autorka zamieszkała w Warszawie. Od 1957 roku była zatrudniona w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN, z którym związani byli w tym czasie badacze utożsamiani z WSHI. Zdaniem Jacka Migasińskiego filozofka była „postacią osobną” wobec osób tworzących tę grupę – zarówno pod względem naukowym (odmienne postrzeganie przedmiotu badań historyka idei), jak i biograficznym (dla „szkoły warszawskiej” istotny aspekt misyjny stanowiła rewizja marksizmu)⁵⁰. Jednak z czasem zależności Skargi od tej formacji stawały się coraz wyraźniejsze, więzi instytucjonalne przekształcały się w towarzyskie, a te przeradzały się w niektórych wypadkach w wieloletnią przyjaźń (dotyczy to szczególnie relacji z Leszkiem Kołakowskim i Adamem Sikorą). Można więc uznać, że filozofka związana była emocjonalnie ze stylem myślenia WSHI, który w znacznym stopniu oddziaływał na poszukiwania intelektualne Skargi⁵¹.

Jak zatem „szkoła warszawska” mogła wpłynąć na przywiązanie autorki do określonej podmiotowości? Zdaniem Stanisława Gromadzkiego podstawowym wyróżnikiem omawianego kręgu intelektualnego⁵² jest status luminarzy

49 Do WSHI zalicza się m.in. tak znane postaci jak Bronisław Baczko, Leszek Kołakowski, Jerzy Szacki, Andrzej Walicki czy Krzysztof Pomian. Należy podkreślić, że wielu badaczy podważa zasadność określania tego kręgu intelektualnego szkołą naukową. Marta Bucholc pisze na przykład: „WSHI nie spełniała socjologicznej definicji szkoły, ale zarówno samym jej członkom, jak i późniejszym interpretatorom trudno było się jakby pogodzić z postrzeganiem ich jako osób po prostu współwystępujących w pewnym czasie i miejscu. Było w tym coś więcej”. M. Bucholc, *Warszawska szkoła historyków idei – o potrzebie porządku w myśleniu o historii myśli*, „Stan Rzeczy” 2012, nr 1(2), s. 174.

50 Andrzej Kołakowski przekonuje jednak, że wydana w 1967 roku rozprawa habilitacyjna Barbary Skargi *Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim* jest modelową realizacją założeń WSHI. Zdaniem badacza stanowi o tym uwzględnione w pracy analizowanie stosunku ortodoksji i rewizji w filozofii (odmiennego od relacji ortodoksji i herezji w religii); wykazanie, że w filozofii „czysta” ortodoksja właściwie nie istnieje, a rewizja jest naturalnym procesem w kontekście koncepcji filozoficznych. Według Andrzeja Kołakowskiego za przynależnością *Ortodoksji i rewizji w pozytywizmie francuskim* do WSHI przemawia także sama metoda polegająca na śledzeniu wewnętrznych napięć w systemach filozoficznych oraz historycznych przemian idei. A. Kołakowski, *Barbary Skargi „Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim” jako klasyczne dzieło warszawskiej szkoły historii idei*, [w:] *Myśl Barbary Skargi. Droga osobna*, red. J. Migasiński, M. Środa, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2015, s. 57.

51 J. Migasiński, *Metafilozofia Barbary Skargi wobec historii idei*, [w:] *Myśl Barbary Skargi...*, s. 59–75.

52 Autor, dystansując się od terminu WSHI, stosuje zapis „warszawscy historycy idei” lub „tak zwana warszawska szkoła historii idei”. S. Gromadzki, *Warszawscy historycy idei o roli inteligenta i humanisty. Projekt badań*, [w:] *Wokół dorobku warszawskiej szkoły historii idei*, pod red. Andrzeja Kołakowskiego, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2013, s. 153–154.

polskiej humanistyki, osobowości twórczych, nierzadko obdarzonych charyzmą. Badacz wskazuje ponadto na poczucie misji, a często również bezinteresowności (szczególnie akcentowanej przez Skargę). Postaci kojarzone z tą grupą często też były aktywne w życiu publicznym – zabierały głos w sprawach o dużym znaczeniu społecznym, a także i politycznym⁵³.

Niewątpliwie Barbara Skarga stała się osobą publiczną, przez wielu traktowaną jako autorytet naukowy i moralny⁵⁴. Ważnym obszarem problemowym w późnym okresie jej twórczości jest refleksja o charakterze obywatelskim. Tekst *Inteligencja zamilkła*, który pierwotnie ukazał się na łamach „Gazety Wyborczej” (nr 12 z 2006 roku), a następnie został opublikowany w tomie *Człowiek to nie jest piękne zwierzę*, zaczyna się od wyznania: „Gazeta prosi mnie o napisanie kilku słów o roli inteligencji w naszym skłóconym kraju”⁵⁵. I chociaż w kolejnych zdaniach autorka dzieli się wątpliwościami, czy na pewno jest właściwą adresatką tej prośby, szybko decyduje się na przeprowadzenie wnikliwej analizy współczesnych problemów społecznych.

Piotr Marciszuk w swoim wspomnieniu o filozofce wyznał: „Swoje zdanie wypowiadała bez emfazy i bez podkreślania swej roli przewodniczki chóru, ale jej spokojne słowa przemawiały właśnie siłą autorytetu, bo po prostu była najmądrzejsza, i każdemu się to narzucało w sposób oczywisty”⁵⁶. Jacek Migasiński i Magdalena Środa we wstępie do tomu *Mysł Barbary Skargi. Droga osobna* napisali:

Skarga należała do topniejącego już dziś grona mistrzów, którzy mieli swoich uczniów i to wśród kilku pokoleń. Można powiedzieć, że nie tyle nauczała filozofii, ile nauczyła myśleć kilka pokoleń intelektualistów i intelektualistek. [...] Była autorytetem, który nie wskazywał konkretnych dróg, nie domagał się intelektualnej lojalności wobec jakiejś doktryny, który – po prostu – dawał przestrzeń do wspólnego myślenia i prowokował je. Była mistrzem, który troszczył się o autonomię swoich uczniów, a także o trwałość i żywotność przyjaźni⁵⁷.

Filozofkę frapuje temat autorytetu i związane z nim zjawisko ustanawiania hierarchii. Jego analizę podjęła m.in. w opublikowanym pierwotnie w „Tygodniku Powszechnym” (nr 7 z 2004 roku), a później w zbiorze *Człowiek to nie jest piękne*

53 Tamże, s. 164–165.

54 Przykładowo w biografii umieszczonym w tomie *Ślad i obecność* pojawiło się właśnie takie określenie odnośnie do autorki. B. Skarga, *Ślad i obecność*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

55 B. Skarga, *Człowiek to nie jest piękne zwierzę*, Znak, Kraków 2007, s. 155.

56 P. Marciszuk, *Barbara Skarga i autorytet*, [w:] *Mysł Barbary Skargi...*, s. 30.

57 J. Migasiński, M. Środa, *Słowo wstępne*, [w:] *Mysł Barbary Skargi...*, s. 11–12.

zwręć eseju *Kilka słów o autorytecie*. Autorytetowi władzy przeciwstawiając autorytet społeczny, wskazuje na mechanizm oddolnego wyznaczania hierarchii:

Oto ktoś sam lub pewna społeczność z własnej woli, z własnego rozumienia, obdarza kogoś lub jakąś instytucję autorytetem. [...] Nie ma zatem mowy o posłuszeństwie, ale choć obdarzony autorytetem żadnego posłuszeństwa się nie domaga, istnieje pewien rodzaj podporządkowania, poddania się wyrażającego przekonanie, że warto się poddać, że ten autorytet ma rację, choć nie używa ani perswazji, ani przemocy. Jak mi się wydaje, najważniejszym słowem w tej relacji jest zaufanie⁵⁸.

W tym samym eseju szybko jednak zwraca uwagę (odwołując się w znacznej mierze do rozważań Paula Ricoeura) na zagrożenia wynikające z fałszywych wyobrażeń, braku krytycyzmu oraz zjawiska legitymizacji mitycznej, które nierzadko wpływają na proces wyboru autorytetów. W podsumowaniu Skarga pisze:

autorytety bywają ludziom potrzebne, zwłaszcza w czasach zagubienia. Autorytetów się szuka. Tylko nie należy zapominać, że czasem ten ktoś, kogo za autorytet uznajemy, może skorzystać z tego ponad miarę i w brutalny sposób [...]. I żeby skończyć już tę kwestię, chciałabym podkreślić, wbrew owym społecznym potrzebom, że boję się autorytetów, że boję się ufności na wiarę, poszukiwania oparcia w czymś, co racjonalności najczęściej urąga. Nie uznaję autorytetów i nie lubię autorytetów. Wydaje mi się, że w stosunkach międzyludzkich wystarczy wzajemny szacunek [...]⁵⁹.

Barbara Skarga, wykazując wyraźną tendencję do wypowiedzania się w sprawach moralnych i obywatelskich, jednocześnie nawołuje do ostrożności, by nie podporządkowywać się zbyt łatwo tym, którzy instytucjonalnie predysponowani są do pełnienia ról przywódczych. W eseju *Mistrz i mag* opisuje relację uczeń – mistrz w nauce. Wskazuje na pozytywne aspekty tej figury w dziejach filozofii, eksponując nonkonformizm mistrzów, wprowadzenie przez nich nowych idei. Skarga i w tym eseju akcentuje niebezpieczeństwa: „Zapatrzanie w mistrza łatwo [...] może zrodzić doktrynerstwo. A doktrynerstwo to śmierć nauki. Mistrza trzeba mieć nie dlatego, aby mu być posłusznym przez całe życie, aby powagę jego na każdym kroku podtrzymywać wbrew wdzierającym się faktom nowej rzeczywistości, lecz by móc go prześcignąć”⁶⁰.

⁵⁸ B. Skarga, *Człowiek...*, s. 97.

⁵⁹ Tamże, s. 99.

⁶⁰ B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje. Z warsztatu historyka filozofii*, red. M. Pańków, przedm. B. Działożyński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Fundacja na Rzecz Myślenia im. Barbary Skargi, Warszawa 2015, s. 204.

Analiza procesu kształtowania się wywiadu rzeki „*Innego końca świata nie będzie*”... pozwala zaobserwować, w jak dużym stopniu Barbara Skarga dbała o styl wypowiedzi. Nanosząc poprawki, konsekwentnie eliminowała sformułowania zbyt potoczne, wywody niewystarczająco uzasadnione. Unikała kierowania ostrej krytyki względem konkretnych osób. Wykreślała także fragmenty zbyt osobiste. Ujawniająca się w wywiadzie rzecze podmiotowość akademicka Skargi wiąże się z ważnymi postulatami etycznymi – uważnością zarówno względem rozmówcy, jak i odbiorcy książki. To także poczucie odpowiedzialności za własne sądy. Trudno oprzeć się wrażeniu, że reprezentowanie środowiska naukowego obliguje filozofkę do posługiwania się językiem poprawnym, wyważonym i precyzyjnym, a ponadto niezideologizowanym.

Wywiad rzeka to publikacja pełna sprzeczności. Z pewnością atrakcyjność gatunku wiąże się z gestem zaproszenia czytelnika do kameralnej czy nawet intymnej rozmowy. Lecz nie może to być spotkanie prywatne, skoro jego rezultatem ma być wydana książka. Świadomość uczestników wywiadu, że nagrane dialogi zostaną spisane i zredagowane, rodzi oczywisty dystans. Rozmówcy komunikują się więc z czytelnikami, niejako wyobrażając sobie nieoficjalny charakter dyskusji. Uczestniczą w bezpośredniej rozmowie, pamiętając jednocześnie o potencjalnych czytelnikach. Walter Ong przekonuje, że liczne paradoksy związane z powstawaniem książki mówionej tak naprawdę charakteryzują proces kształtowania się całej literatury. Autor w trakcie pisania nie myśli stale o swoich czytelnikach, w pewnym sensie musi się od nich oddzielić. Jednak tworząc, niewątpliwie cały czas komunikuje się z publicznością – choć odbiorcy są wówczas nieobecni. Trochę zatem udaje, że są obecni. Możliwości techniczne pozwalające na nagrywanie głosu nie tyle zrodziły, co po prostu zniuansowały zawilości komunikacyjne związane z powstawaniem różnych form literackich⁶¹.

Można jeszcze zadać pytanie, czy przyjemność z lektury wywiadu rzeki nie jest przypadkiem związana z wrażeniem podsłuchiwania osób publicznych w sytuacjach prywatnych. Trudno wprawdzie założyć, że czytelnik spisanej i wielokrotnie poprawianej rozmowy jest w stanie całkowicie zapomnieć o literackiej konwencji, ale nie można też wykluczyć, że właśnie pragnie poddać się takiej iluzji. Wówczas ingerencje w tekst, drobiazgowość prace redakcyjne paradoksalnie ułatwiają odbiorcy porzucenie dystansu i wsłuchanie się w żywą wymianę zdań. Z całą pewnością czytelniczą satysfakcją daje także zabieg odwrotny: rekonstruowanie (zarówno w pracy badawczej, jaki i w wyobraźni) wieloetapowego, komunikacyjnie złożonego procesu formowania się wywiadu rzeki.

⁶¹ Zob. W.J. Ong, *Przekształcanie się środków przekazu: mówiona książka*, przekł. M.B. Fedewicz, „Pamiętnik Literacki” 1990, z. 1, s. 322.

Bibliography

- Buber Martin, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, trans. by J. Doktor, Instytut Wydawniczy "Pax", Warsaw 1992.
- Bucholc Marta, *Warszawska szkoła historyków idei – o potrzebie porządku w myśleniu o historii myśli*, "Stan Rzeczy" 2012, issue 1(2), pp. 168–185. <https://doi.org/10.51196/srz.2.8>
- Głowiński Michał, Wołowicz Grzegorz, *Czas nieprzewidywany. Długa rozprawa bez pana, wójta i plebana. Rozmowa-rzeka*, Wielka Litera, Warsaw 2018.
- Gromadzki Stanisław, *Warszawscy historycy idei o roli inteligenta i humanisty. Projekt badań*, [in:] *Wokół dorobku warszawskiej szkoły historii idei*, edited by A. Kołakowski, Wydawnictwo IFiS PAN, Warsaw 2013, pp. 153–167.
- Inwentarz archiwum osobistego prof. Barbary Skargi*. Połączone Biblioteki Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Warsaw 2016.
- Kołodziej Andrzej, *Barbary Skargi "Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim" jako klasyczne dzieło warszawskiej szkoły historii idei*, [in:] *Myśl Barbary Skargi. Droga osobna*, edited by J. Migasiński, M. Środa, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warsaw 2015, pp. 49–58.
- Łebkowska Anna, *Rozmowy z pisarzem – analiza gatunku*, [in:] *Kryzys czy przełom. Studia z teorii i historii literatury*, edited by M. Lubelska, A. Łebkowska, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 1994, pp. 175–187.
- Maciąg Kazimierz, *W kręgu problematyki "pamiętników mówionych"*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2001.
- Marciszuk Piotr, *Barbara Skarga i autorytet*, [in:] *Myśl Barbary Skargi. Droga osobna*, edited by J. Migasiński, M. Środa, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warsaw 2015, pp. 27–33.
- Migasiński Jacek, *Metafilozofia Barbary Skargi wobec historii idei*, [in:] *Myśl Barbary Skargi. Droga osobna*, edited by J. Migasiński, M. Środa, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warsaw 2015, pp. 59–75.
- Migasiński Jacek, Magdalena Środa, *Słowo wstępne*, [in:] *Myśl Barbary Skargi. Droga osobna*, edited by J. Migasiński, M. Środa, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warsaw 2015, pp. 7–13.
- Ong Walter Jackson, *Przekształcanie się środków przekazu: mówiona książka*, trans. by M.B. Fedewicz, "Pamiętnik Literacki" 1990, vol. 1, pp. 319–327.
- Różański Marcin, *Wywiad-rzeka. Między teorią a praktyką gatunku*, "Białostockie Studia Literaturoznawcze" 2018, issue 13, pp. 163–177. <https://doi.org/10.15290/bsl.2018.13.11>
- Skarga Barbara, *Człowiek to nie jest piękne zwierzę*, Znak, Kraków 2007.

- Skarga Barbara, *“Innego końca świata nie będzie”*. Z Barbarą Skargą rozmawiają Katarzyna Janowska i Piotr Mucharski, Znak, Kraków 2007.
- Skarga Barbara, *Innego końca świata nie będzie*, Skar. 30. Computer printout – fragment. Połączone Biblioteki Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Warsaw, no date.
- Skarga Barbara, *Innego końca świata nie będzie*, Skar. 31. Computer printout – fragment. Połączone Biblioteki Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Warsaw, no date.
- Skarga Barbara, [*Moim pierwszym marzeniem było...*], Skar. 70.7. Typescript. Połączone Biblioteki Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Warsaw, no date.
- Skarga Barbara, *Przeszłość i interpretacje. Z warsztatu historyka filozofii*, edited by M. Pańków, preface by B. Działożyński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Fundacja na Rzecz Myślenia im. Barbary Skargi, Warsaw 2015.
- Skarga Barbara, *Ślad i obecność*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warsaw 2004.
- Zimand Roman, *Czas normalizacji. Szkice czwarte*, Aneks, London 1989.

Paweł Dziel – Ph.D. student at the Faculty of Humanities of the University of Szczecin. He is preparing a doctoral dissertation on Barbara Skarga’s essay-writing. Author of scientific articles and critical sketches on contemporary Polish literature. He published, *inter alia*, in *Pogranicza*, *Autobiografia*, and the *Forum of Poetics*. The main areas of his research interests include essay-writing, autobiography, and the relationship between philosophy and literature.